

Daniel Haiduc

Marginalii la raportul dintre imaginar și realitate în opera lui Titus Livius

Regarding the relation between imaginary and reality in the works of Livy

Abstract: *Understanding the complexity of the human soul led Livy to see the roman imaginary as a dual dynamic system, as an association between a realistic state and a form of utopia born out of sublime aspiration. Any attempt to harmonize the two components inevitably lead to tragedy, to myth and legend, to a narrative in which the great characters of roman history ought to play a fundamental role. So they had to be called to speak and, by the power of the spoken word, to transform the common places of the imaginary in historical reality.*

Cuvinte cheie: *imaginar, realitate, Titus Livius, personaje, discurs*

Keywords: *imaginary, reality, Livy, characters, speech*

Nu ideea unei istorii științifice a avut Titus Livius în minte atunci când a purces la redactarea vastei sale lucrări *Ad urbe condita libri*, cea mai completă istorie a poporului roman din câte s-au păstrat. Pentru noi, astăzi, orice istorie serioasă, dincolo de consemnarea riguroasă a faptelor istorice, trebuie să îndeplinească sarcina esențială de a-și examina și prezerva, printr-o permanentă interpretare și reinterpretare, obiectele de studiu, acele „lucrări omenești” ale lui Cassirer, care „au o existență adevărată numai atât timp cât sunt reamintite” și care, fiind supuse schimbării și decăderii nu numai în sens material, ci mai ales în sens spiritual, „se află în pericolul constant de a-și pierde semnificația.”¹ Era aceasta și problema istoricilor antici? Cu siguranță nu. Ei n-ar fi putut consemna mai bine, în datele lor concrete, aspectele economice, politice sau sociale ale vieții oamenilor decât o făceau deja analele scrise și păstrate cu religiozitate în temple ori rapoartele militare întocmite după fiecare bătălie. N-ar fi putut nici să concureze cu tradiția orală, perpetuată de locuitorii fiecărei cetăți, o tradiție neprețuită ce nu putea fi alterată de imaginația fiecărui individ, alcătuită din povestiri și cântece transmise din generație în generație și repetate de la un an la altul cu prilejul sărbătorilor religioase. Acele imnuri sacre și imuabile care,

1. Cassirer 1997, pag. 254 *

ne spune Coulanges, „fixau amintirile trecutului și reînviau întruna tradiția”², constituiau o bună parte din ceea ce numim astăzi imaginarul poporului roman, iar în acest sens orice istorie scrisă atunci nu putea să însemne decât o revizitare mai mult sau mai puțin detaliată, mai mult sau mai puțin exhaustivă, a acestuia. Atunci când există un imaginar național deja constituit, istoria oficială nu poate face altceva decât să-l slujească.

Și totuși Titus Livius a reușit să facă mai mult de atât. Dacă unii dintre predecesorii săi, spre exemplu Cornelius Nepos sau Trogus Pompeius, încercau, fără a avea geniu, să lărgescă orizontul cunoașterii scriind istorii universale³, marele istoric a rămas fidel acelei concepții formulate de Cicero care reprezenta, fără doar și poate, un adevăr fundamental al întregii culturi și civilizații latine: *Historia magistra vitae* (istoria este învățătorul

vieții)⁴. Astfel, proiectul istoriografic lui Titus Livius avea, din start, un scop clar, declarat de însuși autor în prefața operei sale, acela de a servi drept îndrumare societății romane contemporane lui și mai ales tinerei generații: „Cunoașterea faptelor omenești va fi rodnică și temeinică dacă acele fapte îți vor oferi o pildă luminoasă și te vor învăța, pe de o parte, ceea ce trebuie să faci pentru propășirea ta și a patriei tale, iar pe de altă parte ceea ce trebuie să eviți ca fiind rușinos să gândești și să făptuiești.”⁵

Însă acest obiectiv ambițios nu putea fi realizat de către un singur individ, oricât de talentat ar fi fost el, iar reușita istoricului latin nu poate fi apreciată la justa sa valoare decât în contextul istoric specific care i-a dat naștere și anume noua epocă a istoriei romane marcată de sfârșitul războaielor civile și trecerea puterii în mâna lui

Augustus, o epocă ce favorizează idealul național și restaurarea vechii morale, exaltarea trecutului îndepărtat și zugrăvirea într-un mod realist a crizelor recent rezolvate. Sprijinul acordat vieții literare și încurajarea tinerelor talente de către noul împărat și miniștrii săi de încredere, Maecenas și Valerius Messala, a contribuit la crearea, în acea perioadă, a unora dintre cele mai importante opere literare ale antichității latine: *Eneida* lui Publius Vergilius Maro, *Odele*, *Satirele*, *Epistolele* și *Arta poetică* ale lui Quintus Horatius Flacus, *Elegiile* lui Tibullus și Propertius sau operele lui Publius Ovidius Naso. Și tot atunci dorința

2. Coulanges 2001, pag. 247

3. Bayet 1965, p372

4. Cicero, *De oratore*, II, i, 23 în Titus Livius 1976, pag. XII

5. Titus Livius 1976, pag. XII-XIII

declarată a lui Cicero de a vedea o istorie națională care să îmbine calitățile elocinței cu farmecul poeziei avea să-l hotărască pe tânărul scriitor Titus Livius, conștient de talentul său și dornic de glorie, să întreprindă munca uriașă care a avut ca rezultat poate opera cea mai semnificativă a vremii⁶.

De ce Titus Livius? Pentru că, ne spune istoricul francez Bayet, el era cel mai în măsură, „din pricina cinstei sale intelectuale și a moderației binevoitoare, să transmită epocii imperiale o imagine cu adevărat națională a vechii Rome, imagine care să nu fie nici o apoteoză, nici un pamflet al noului regim.”⁷ Aceasta este de fapt și cheia de interpretare a unei opere istorice de o valoare indiscutabilă, care însă nu a fost deloc scutită de critici de-a lungul timpului. S-a spus despre ea că este inexactă și parțială, i s-a reproșat autorului că a acordat prea multă atenție unor legende create doar din vanitate de către poporul roman sau de către unele familii de patricieni, i s-a reproșat, de asemenea, că ar fi omis sau distorsionat fapte istorice de natură să pună într-o lumină proastă patria⁸. Cu siguranță unele din aceste critici sunt întemeiate. Titus Livius nu s-a mulțumit doar să transcrie informațiile oferite de sursele avute la dispoziție ci a încercat permanent să le interpreteze și să le adapteze viziunii sale, fiind foarte conștient atât de lipsa de credibilitate a unora dintre ele, cât și de diferențele, adesea semnificative, fapt ce îi oferă oportunitatea mărturisirii propriei incapacități de a stabili adevărul. În general însă, contemporanii săi admit că studiile sale au fost făcute cu un sentiment onest, deoarece „adevărul pe care vrea să-l atingă Titus Livius se situează nu atât la nivelul indivizilor, cât la cel al statului roman în ansamblu, la nivelul devenirii sale, de la origini și de-a lungul întregii sale istorii.”⁹

În ciuda unei imaginații bogate, nu se poate spune că Titus Livius a reușit să reînvie în totalitate trecutul. El n-a fost capabil nici să picteze în cuvinte peisajele luminoase ale Italiei, nici să descrie condițiile de viață ale oamenilor, nici să reconstituie mentalitățile apuse. În schimb, faptele le retrăiește cu o surprinzătoare intensitate dramatică, ca și când ar fi participat el însuși la evenimentele pe care le evoca¹⁰. „În timp ce aștern în scris acest trecut, nu știu cum sufletul meu devine și el vechi”¹¹, mărturisește istoricul la un moment dat cu o sinceritate care indică implicarea sa totală în actul literar. Și, poate, în mod paradoxal, tocmai în această abordare personală stă universalitatea operei sale. Nu în declarații definitive de tipul celei de la începutul cărții a XXI-a conform căreia al doilea război punic ar fi fost cel mai mare desfășurat deodată pentru că de el depindea soarta a două rase ale omenirii, ci în multele cugetări presărate peste tot în *Ad urbe condita*, de la zugrăvirea sufletului feminin (episodul răpirii sabinelor) la adevăruri eterne privitoare la curgerea vieții sau sfaturi precum „*ne culpam malis aderit*”, a cărui traducere în context ar fi „ajungă-i zilei răul său ca să nu-i mai adăugăm și noi altul”¹².

Descoperim așadar, dincolo de forma literară, destinată să încânte pe cititor, și un nivel al comunicării mai profund, a cărui decodificare ne dă întreaga măsură a cunoașterii

6. Bayet 1965, pag. 372

7. Bayet 1965, pag. 371

8. Titus Livius 1976, pag. XIII

9. Grimal 1997, pag. 289

10. Bayet 1965, pag. 376

11. Grimal 1997, pag. 289

12. Titus Livius 1976, pag. XVIII

pe care Titus Livius încearcă să o transmită contemporanilor săi. Grăitor în acest sens este modul în care reconstituie culisele desfășurării celui de al doilea război punic, pe parcursul căruia cartaginezii, desigur și din cauza succeselor inițiale repurtate, dovedesc o inabilitate funciară de adaptare la realitățile în continuă schimbare ale frontului, în contrast puternic cu capacitatea romanilor de a învăța permanent din eșecuri, din lecțiile dure ale trecutului. Spre exemplu, de fiecare dată când una din părți invocă într-un discurs bătălia de la Cannae o face dintr-un motiv diferit, de partea romană lecția principală fiind aceea că este absolut necesar să pună deoparte, măcar temporar, animozitățile și să-și aleagă lideri competenți pentru a avea șanse în fața unui dușman atât de teribil.¹³

Înțelegerea complexității sufletului omenesc la condus pe Titus Livius către intuirea unui aspect esențial al imaginarului roman (fără a formula desigur problema în acești termeni), și anume caracterul acestuia de sistem dinamic dual, dat de asocierea unui tip de stat de factură realistă cu o formă de utopie născută din aspirația către sublim. Era evident că orice încercare de armonizare a celor două componente conducea inevitabil spre tragedie, spre mit și legendă, spre un tip de narațiune în care marile personaje ale istoriei aveau de jucat un rol fundamental, așadar ele trebuiau chemate să vorbească și, astfel, prin puterea cuvântului rostit, să transforme în realitate istorică locurile comune ale imaginarului public.

Introducerea discursurilor în operele cu caracter istoric nu este o invenție romană, ea fiind utilizată anterior de greci ca metodă de interpretare subiectivă a faptelor în cauză sau de subliniere a emoțiilor personajelor angajate. La Titus Livius găsim sute de astfel de discursuri, mai ales în prima parte a lucrării sale când personalitatea participanților pare să domine scenele cheie, în timp ce mai târziu, autorul va trece la o descriere mai elaborată a evenimentelor propriuzise. În ce privește personajele, el avea de ales dintr-o lungă listă de evenimente istorice aflate la mare preț în societatea romană a vremii: soarta tragică a Lucreției, obrăznicia Tulliei, moartea dramatică a Virginiei, îndrăzneala Cloeliei, podul lui Horatius, apărarea cu o singură mână a Capitoliului de către Manlius, faptele de vitejie ale lui Coriolanus, Corvinus, Scaevola sau Torquatus, executarea propriilor fii de către Brutus, disciplina inflexibilă a lui Papirius, sacrificiul de sine al Decilor sau marile lupte ale plebei cu patricienii. Reale sau imaginate, toate aceste episoade și multe altele au constituit materialul de referință al operei liviene. Cât de mult în aceste portretizări a fost adăugat de imaginația autorului nu putem spune cu exactitate, însă anumite capitole cărora acesta le-a acordat o mai mare atenție — spre exemplu preocuparea pentru viața lui Hannibal, însoțită de descrierea viziunii care prevestea devastarea Italiei, de imaginea Alpilor așa cum le apărea ea soldaților săi sau a piscului imaginar de pe care aceștia au privit câmpiile Italiei — ne arată cum fapte reale au fost înfrumusețate de scene fictive, devenind astfel literatură.

Thomas Carlyle spunea cândva că istoria universală este, în esență, istoria marilor oameni care au făurit-o. Planul lui Titus Livius de a contura portretele înaintașilor săi rezonează, într-o anumită măsură, cu această concepție, ba chiar ne apare astăzi ca un demers absolut necesar pentru că, pe de o parte, cei mai mulți dintre eroii săi erau, până la el, destul de puțin conturați, iar pe de altă parte pentru că, prin interesul acordat factorilor

13. Chaplin 2000, pag. 71

psihologici mai mult chiar decât evoluției dramatice, Titus Livius a reușit să aducă în prim plan personalitățile unor oameni îndeajuns de reprezentativi pentru a ilustra tendințele existente în sânul populației sau în cadrul elitelor la diferite momente de timp. Se știe că unele portrete sunt în întregime fictive, ca cel al lui Papirius Cursor, în timp ce altele au fost în mod clar elaborate pe baza unor documente, spre exemplu cele ale lui Hannibal sau Cato cel Bătrân. Însă oricare ar fi adevărul istoric, ceea ce face ca aceste personaje să prindă viață este instinctul dramatic al istoricului roman, uneori concentrat în câteva cuvinte sau gesturi simple, alteori diluat în frazele bogat ornamentate ale unei retorici pure ce confundă emfaza cu eroismul și alege pompa în detrimentul verosimilului¹⁴.

Așa cum remarca Bayet, Titus Livius este foarte conștient de puterea de sugestie a tehnicii sale narrative și de aceea își compune riguros povestirile, alege cu grijă momentele, și ordonează amănunțele în așa fel încât să obțină unitate și forță expresivă. Dacă prima parte din *Ad urbe condita* este mai alertă și mai plină de sevă — autorul folosește tablouri scurte, adesea contrastante, și o limbă care se remarcă prin expresii familiare, poetice sau emfatice, care se detașează din ansamblu —, în continuare Titus Livius ajunge să-și înlănțuie povestirile în ansambluri din ce în ce mai vaste, dând naștere unei narațiuni epice, aproape homerice, cu un curs ritmic, neîntrerupt, poate mai puțin strălucită, dar câștigând soliditate oratorică. În acest fel, clasicismul lui Titus Livius este unul original, iar autorul încetează să aparțină timpului său, fiind mai degrabă apropiat de istoricii secolului I d.Cr și chiar de Tacit¹⁵.

Însă ficționalizarea nu este pentru Titus Livius atât o opțiune stilistică cât o metodă de autoverificare, o modalitate de confirmare a funcționalității imaginarului cunoscut prin sistematizarea locurilor sale comune în interiorul unui timp istoric continuu. Practic istoricul roman nu inventează nimic nou, ci doar folosește un model de organizare aflat la îndemână, cel al religiei oficiale romane. Viața romanilor era o viață activă și organizată, a cărei expresie religioasă se manifesta printr-o multitudine de zei chemați să îndeplinească sarcini precise. Zeii romani, ne spune Cassirer, „...nu sunt un produs al imaginației sau inspirației religioase ci sunt concepuți ca niște conducători ai activităților particulare. Ei sunt [...] zei administrativi care au împărțit între ei diferitele domenii ale vieții omenești, nu au nici o personalitate definită, dar se disting prin funcția lor, iar de această funcție depinde demnitatea lor religioasă¹⁶”. În mod similar, personajele istorice ale lui Titus Livius sunt chemate să preia, pe rând, rolul de reprezentanți ai evenimentelor istorice narate, să troneze cu măreție asupra lor, administrând și transmițând mai departe o glorie care nu le aparținea lor ci Romei.

Valoarea literară și istorică incontestabilă, dar și popularitatea operei lui Titus Livius de-a lungul celor două milenii de existență îl îndreptățesc pe Bayet să afirme că importanța autorului ei în cultura romană este „mai mare decât rolul social al lui Horațiu, egală cu influența poetică a lui Vergiliu: el încheie clasicismul roman care, de atunci încolo, nu va mai putea fi conceput fără Titus Livius.”¹⁷ Totuși, din punct de vedere strict

14. Bayet 1965, p385-386

15. Bayet 1965, p379-380

16. Cassirer 1997, pag. 138

17. Bayet 1965, pag. 391

istoric, rămân destule semne de întrebare în ce privește veridicitatea reconstituirii unora din momentele cheie ale istoriei poporului roman, mai ales din primele sale secole de existență, problema fiind atenuată doar de lipsa unor surse istorice alternative de același calibru. În același timp însă, din perspectiva studiului imaginarului roman, această tendință de disociere a aspectului literar de cel istoric nu constituie neapărat o abordare pertinentă. Uneori este nevoie să ieșim din paradigma modernă a cercetării științifice pentru a înțelege că obiectele de studiu ale istoriei aparțin deopotrivă realității, prin capacitatea lor de a sistematiza succesiunile cauzale care au condus la existența prezentului în care trăim, și imaginarului, înțeles ca matrice formatoare a conștiinței acestei existențe.

Bibliografie

- Bayet 1965
Bayet, Jean, *Literatura latină*, Traducere de Gabriela Creția, Editura Univers, București
Bloch 1985
Bloch, Raymond, *Roma și destinul ei*, Editura Meridiane, București
Canter 1913
Canter, H. V., *Livy the Orator*, în *The Classical Journal*, Vol. 9, Nr. 1, pag. 24-34
Cassirer 1994
Cassirer, Ernst, *Eseu despre om*, Editura Humanitas, București
Chaplin 2000
Chaplin, Jane D., *Livy's Exemplary History*, Oxford University Press, New York
Coulanges 2001
Coulanges, Fustel de, *The Ancient City*, Editura Batoche Books, Kitchener Ontario
Grimal 1997
Grimal, Pierre, *Literatura latină*, Traducere de Mariana și Liviu Franga, Editura Teora, București
Steele 1907
Steele, R. B., *Livy*, în *The Sewanee Review*, Vol. 15, Nr. 4, pag. 429-447
Titus Livius 1976
Livius, Titus, *Ab urbe condita (De la fundarea Romei)*, vol. I-II, Editura Minerva, București
Titus Livius 2001
Titus Livius, *The History of Rome*, vol. I-VI, Editura Blackmask Online 2001